کەمینە ئایینییەکان لە کوردستان:

لەوبەری ڕێڕەوی سەرەکییەوە*

سارۆ ئەردەڵان

خـانـا ئۆمەرخاڵی، ئامـــادەکاری کـتێبی «کـەمینـەـ ئایینییـەکان لـە کوردسـتان: لەوبەری ڕێڕەوی سەرەکییەوە»، لە پێشەکیی کتێبەکەیـدا ئاماژە بـەوە دەکا کە بیرۆکەی سـازکردنی ئـەم کتێبـە بۆ سـاڵی ٢٠١٢ دەگەڕێتـەوە، ئـەو کاتەی لە کۆنفرانسـی لێکۆڵینـــەوەی کوردی لە زانکـۆی ئێگزێتەر (بریتانیا)، دوو پانێل لە ژێر ناوی «کەمینەی ئایینی و گۆڕانکاریی سیاسـی لە کوردستان» بەڕێوە چووە. مەبەسـت لەوبـەری ڕێڕەوی سەرەکی ئەوەیە کە بە گشتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاسـت و بەتایبەت لە کوردستان، ئایینی سەرەکی دینی ئیسلامە، بەڵام لە کوردستان لە پێش ئیسـلامەوە هەتاکـوو نها، چەندین ئایینـی تـر هەبـووە و کـوردەکان وەک ئیمانداران ئەم ئایینانە، تاکوو ئیسـتا بەپێی بیـر و باوەڕەکانی خۆیان ژیاون. بۆشـاییی لێکۆڵینەوە لەسـەر ئایینـە جۆراوجۆرەکان، کاتێـک زیاتـر دەردەکـەوێ کـە بزانین لێکۆڵینەوە پێشووترەکان زیاتر لەسەر سـێ ئایینی سـەرەکیی ئیسـلام، مەسیحییەت و جوولەکە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا وێستاون.

هەروەها ئەگەر باسی ئەم کەمینانەش دەکرێ، لە ڕووی مافەکانـی گرووپە ئایینییەکانەوەیە و ئـەو دامەزراوانە، توێژینەوەکان بە ئەسـتۆ دەگـرن کە بۆ بابەتی مافـی مرۆڤ تەرخان کراون.

لـە مـژاری پەیوەندیدار بە کوردسـتان تاکوو چاپـی ئەم کتێبە، تەنیـا کتێبەکەی مارتین فان بروینسـەن بە نـاوی «مەلاکان، سـۆفییەکان ورافزییـەکان: دەوری ئایین لە کۆمەڵـگای کوردی»، لەبەر دەسـت بوو کە لە کۆمەڵـە وتارێک پێکهاتـووە کە مارتین پێشـتر لە ژورناڵە جۆراوجـۆرەکان بە چاپی گەیاندووە. هەر بۆیە زۆربەی ئەو بەرهەمانەی کە تاکوو ئیستا لەبەر دەستن زیاتر سەبارەت بـە ئایینێکی تایبـەت توێژینەوەیان ئەنجام داوە و وەک ئایین لە کوردستان نەپرژاونەتە سەر ئەم بوارە. سەرەڕای پێشەکییەکی کورت کە ئۆمەرخاڵی بۆ کتێبەکە نووسیویەتی، ئەم بەرهەمە لە دووتوێی شـەش بەشدا، حەڤدە وتاری لەخۆ گرتووە و لە درێژەدا من هەر کام لە وتارەکان بەکورتی پێناسە دەکەم.

بەشی یەکەم کە بۆ مژاری ئایینی یارسان

(ئەهلی هەق یا کاکەیی) تەرخان کراوە سێ وتاری لەخۆ گرتووە. فیلیپ کرینبرۆک لە ژێر ناوی یارسانی کوردستان وتارەکەی خۆی نووسیوە. دەتوانم بڵێم لەبەر زانیاریی قووڵی کرینبرۆک لەسەر هەر دوو ئایینی یارسان و ئێزدی و هەروەها هەر دوو ئایینی کۆنی ناوچەکە، زەردەشتیگەری و میترائیسم، توانیویەتی سەرەرای ئەوەی لە کۆمەڵگەی یارسان ورد ببێتەوە، هەروەها لە رووی لایەنی مێژوویی، مێژووی پیرۆز، جیهابینی و بیروباوەرەکان، دەقەکان و گێرانەوەی زارەکی، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و رێورەسم و جەژنەکانی یارسان (جام یا زێکر، نەزر، نیاز، سەر سپاردن، مەرنۆ و جەژنی خاوەنکار، قەوەڵتاس) شیکارییەکی سەرنجراکێش بە دەستەوە بدا. هەرچەند دەکرێ بگوترێ کە نەریتی زارەکیی یارسان، لەسەر بنەمای ئەو گێرانەوانەیەیە کە بە زمانی کوردی سینگ بە سینگ گوازراونەتەوە، بەڵام لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، زمانی فارسیش لە یەکێک لە لقەکانی ئەم ئایینەدا بەکار هاتووە. لێرەوە دەتوانین باس لە وتاری دووەم بکەین کە لە لایەن مۆزان مێمبرادوۆە و بە ناوی حاجی نێعمەتوڵلا جەیحونئابادی (١٨٧١-١٩٢٠) و رێرەوە عیرفانییەکەی لەناو ئایینی ئەهلی هەقدا نووسراوە. لە کاتێکدا لە دەستووری بنچینەییی ئێراندا، ئایینی یارسان بە فەرمی نەناسراوە و حکومەتە جیاکانی ئێران وەک بەشێک لە ئایینزای شیعە باسیان لێ دەکەن، هەر ئەمە دەبێتە هەوێنی ئەوەی کە بەشێک لە پەیرەوانی ئەم ئایینە هەوڵ بدەن فەزایەکی زیاتر بۆ بیروباوەرەکانی خۆیان ساز بکەن. حاجی نێعمەتوڵلا لە رێگەی نووسینی چەند دە هەزار دێڕ شێعری ئایینی بە زمانی فارسی (شانامەی حەقیقەت)، بۆ یەکەم جار لە نەریتی کوردی ئەم ئایینە لایداوە و هەر بەم گوێرەیەش خانقایەکی تایبەت بەو نەریتە دوای ئەو دامەزراوە. حاجی نێعمەتوڵلا باس لەوە دەکا کە رێبازەکەی هی ساحێب زەمانە و لە رێگەی رِشتەی فەقرەوە عیرفانێکی تایبەت بەخۆیان هەیە. هەر بۆیە خۆیان وەک خاندانی دوازدەهەمی ئەهلی هەق (سەرەرای یازدە خاندانی یارسانەکان) دەزانن و بە خاندانی ساحێب زەمانی خۆیان پێناسە دەکەن. لە وتاری سێیەم و کۆتایی ئەم بەشەدا پەرتەو هووشمەند، گرنگیی بە بواری مۆسیقا داوە و سەردێری «مۆسیقای پیرۆزی کوردیی ئەهلی هەق لە هەرێمی گۆران»ی بۆ هەڵبژاردووە. هەر وەک ئاگادارین مۆسیقا بەشێکی جیانەکراوە لە ئایینەکانی یارسان، ئێزدی و عەلەوییە. هووشمەند لەم وتارەدا و بە کەڵک وەرگرتن لە مێتۆدی ئێتنۆ-میوزیکۆگرافی هەوڵی داوە کە لە پارێزگای کرماشان لە رۆژهەڵاتی کوردستان، دەوری مۆسیقا لە گواستنەوەی بیروباوەڕی ئایینی یارسان نیشان بدا. بەتایبەت باس لە ئامێری تەنبور دەکا کە چۆن هاوکات لەگەڵ خوێندنەوەی کەلام و بە مەبەستی گواستنەوەی دەقی ئایینی، پارمەتیدەری نەریتێکی بەهێزی زارەکییە. هووشمەند لە درێژەدا باس لەو میکانیزمانە دەکا کە ئەم مۆسیقا تایبەتە، هەستی شانازی و ناسنامە لە ناو ئیماندارەکان ساز دەکا و لە رێگەیەوە دەتوانن بەسەر رووداوە نەخوازراوەکانی ژیانی راستەقینەدا سەرکەون.

بۆشاییی لێکۆڵینەوە لەسەر ئایینە جۆراوجۆرەکان، کاتێک زیاتر دەردەکەوێ کە بزانین لێکۆڵینەوە پێشووترەکان زیاتر لەسەر سێ ئایینی سەرەکیی ئیسلام، مەسیحییەت و جوولەکە لە رۆژهەڵاتی ناوەراستدا وێستاون

بەشی دووەمی کتێبەکە بۆ ئایینی ئێزدی تەرخان کراوە و سێ وتاری لەخۆ

گرتووە. باوەڕدارانی ئێزدیی لە باشوور، ڕۆژئاوا و باکووری کوردستان و هەروەها لە ئەرمەنیا(ئەرمەنستان) و جۆرجیا (گۆرجستان) دەژین. گوایە لە سەردەمی قاجاریشدا لە ناوچەی کرماشان باس لە بوونیان کراوە. لە هەشتاکانی سەدەی بیستەمەوەژمارەیەکی بەرچاو لە ئێزدییەکان لە دیاسپۆرا و بەتایبەت لە ئاڵمان دەژین. خانا ئۆمەرخاڵی کە خۆی یەکێک لە شارەزایانی ئەم بوارەیە، لە وتارێکدا بە ناوی گۆڕانکارییە نوێکان لە سیستەمی ئێزدیی گواستنەوەی مەعریفەی ئایینی و پێگە و دەسەڵاتی عیرفانی باس لەوە دەکا کە بە هۆی ئەوەی لە چەند دەیەی ڕابردوودا، نەریتی زارەکیی ئێزدیایەتی نووسراوەتەوە و میدیای نوێ کاریگەریی زۆری لەسەر شێوازی گواستنەوەی بیروباوەڕی ئایینی داناوە، کولتووری ئێزدی، هەندێک گۆڕانکاریی بە سەردا هاتووە. هەر ئەم گۆڕانکارییانە کە لە ڕێگەی میدیای نوێوە ساز بوون، بوونەتە هۆی ئەوەی، سیستەمی قەولبێژی وەک خۆی نەمێنێ و بکرێ بە ئاسانی لە ڕێگەی ڤیدیۆوە گوێ لە قەولە تۆمارکراوەکان بگیردرێ. هەروەها پێگەی توێژی خاوەن دەسەڵات لە ناو ئایینەکەدا وەک جاران لە ناو کۆمەڵگەی ئێزدی و بەتایبەت لە ناو گەنجەکان بەهێز نەبێ. لە وتاری دووەمدا «یەک کۆمەڵگە و دوو ناسنامە: ئێزدییەکانی سوریا و هەوڵ بۆ خۆگونجاندن»، سێباستییەن مایسل، باس لەوە دەکا کە هەر لە کۆنەوە ئێزدییەکان لە لایەن عەرەبەکانەوە و هەندێک لە گرووپەکان لە کوردستان وەک شەیتانپەرەست ناوزەد کراون و هەر لەم ڕووەشەوە بەرەورووی ئازار و هەڵاواردن بوونەتەوە. بەڵام لە دوای گۆڕانکارییەکان لە سوریا و سازبوونی شەڕی ناوخۆیی و پێکدادانی قەومی و ئایینی، دۆخی ئێزدییەکانیش گۆڕانی بە سەردا هاتووە. لە دوو ناوچەی جیا لە یەک لە ڕۆژئاوای کوردستان ئێزدییەکان دەژین: لە عەفرین و لە جزیرە، هەر ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی کە ئێزدییەکان ناسنامەیەکی پچڕپچڕیان ببێ و دوابەدوای گۆڕانکاریی ڕادیکاڵ لە سوریا بیانەوێ پێگەیەکی نوێ بۆ خۆیان ببیننەوە. لە وتاری سێیەمی ئەم بەشەدا، ئێزدییەکان لە قەفقازی یەکیەتیی سۆڤییەت و وڵاتەکانی دوای یەکیەتیی سۆڤییەت، نۆدار مۆسەکی لە وتارێکی تەواو بەڵگەمەنددا هەوڵیداوە کە ئامارێک لە ژمارەی ئێزدییەکان لە دوو قۆناغی مێژووییدا و لەو وڵاتانە بە دەستەوە بدا کە دوای ڕووخانی یەکیەتیی سۆڤییەت، وەکوو ئەرمەنیا و جۆرجیا، ساز بوون. ئامارەکان پێمان دەڵێن بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٢٦ لە یەکیەتیی سۆڤییەت باس لە ئێزدییەکان، وەک گرووپێکی قەومیی جیاواز، دەکەن و لە سەرژمێرییەکانی دواتردا وەکوو کورد ناویان هاتووە. بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە، پاش ڕووخانی یەکیەتیی سۆڤییەت، لە وڵاتانی ڕووسیا، ئەرمەنیا و جۆرجیا دیسانەوە ئێزدیی بوون لە کوردبوون جیا کراوەتەوە و ئێزدییەکان وەکوو گرووپێکی قەومیی جیا حسێبیان بۆ کراوە.

> نەریتی زارەکیی یارسان، لەسەر بنەمای ئەو گێڕانەوانەیەیە کە بە زمانی کوردی سینگ بە سینگ گوازراونەتەوە، بەڵام لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، زمانی فارسیش لە یەکێک لە لقەکانی ئەم ئایینەدا بەکار هاتووە

لە بەشی سێیەمی کتێبەکەدا سێ وتار سەبارەت بە ئایینی عەلەوی چاپ بووە. لە یەکەم وتاردا، «عەلەوییەکانی ئێمە و برا کوردەکانمان: هەندێک تێبینی لەسەر ناسیۆنالیزم و سیاسەتی کەمینە لە تورکیا»، مارکوس درێسلێر کە توێژەرێکی ناوداری بواری ناسنامەی عەلەوییەکانە باس لە بواری

سیاسیی پەیوەندیدار بە عەلەوییەکان لە تورکیا دەکا. عەلەوییەکان کە لە بنەڕەتدا لە تەریقەتێک و گرووپێکی سیاسی بە ناوی قزلباشەکانەوە سەریان هەڵداوە، زۆربەیان تورکن، بەڵام بەشێکیشان کوردی زازان (کە بە زاری زازاکی یا دملی لە باکووری کوردستان قسە دەکەن). هەر وەک یارسانەکان و ئێزدییەکان، دەستەیەکی ئایینیش بە ناوی پیر، ڕەهبەر و سەیت یا سەیەت (سید بە عەرەبی) لە ناو عەلەوییەکاندا، ڕێبەرایەتیی کۆمەڵگایان بە دەستەوەیە. درێسلێر باس لەوە دەکا کە چۆن پێناسەی سەردەستەیی تورکی موسڵمانی سوننی، کاریگەریی لەسەر ئەم کۆمەڵگەیە داناوە. لە سیاسەتی پەیوەندیدار بە نەتەوەسازی لە تورکیای مۆدێرندا، عەلەوییەکان وەکوو تورک ناسێندراون و کوردەکان وەک ئەو کەسانەی کە لە داهاتوودا دەبن بە تورک. هەر ئەمە لە ڕووی ناسنامەوە بۆ عەلەوییە کوردەکان کێشەی ساز کردووە. لە لایەکەوە، لە گوتاری ڕەسمیی ناسیۆنالیزمی تورکیدا، تورک بوون و موسوڵمان بوون ئاوێتەی یەکن و لە لایەکیشەوە عەلەوییەکان وەک تورکی پەتی ناوزەد دەکرێن کە لە کوردبوونیان دووریان دەخاتەوە. لە وتاری دووەمدا لوقمان تورگوت، لە ژێر ناوی «ڕوانگەیەک لە هەناوی کوردانی عەلەوییەوە: دیوانا هەقی پیر عەلی بالی»، گرنگی بە ناساندنی ئەم کتێبە دەدا کە بە زمانی کوردییە و دژ بە ڕوانگەی زانای فەرەنسی ئێرنێ مێلکۆف دەوەستێت کە پێی وایە ئایینی عەلەوی لە درێژەی ئایینی شەمەنیسمی تورکیدایە. جانرۆژ کێلێس، لە وتاری سێیەمی ئەم بەشەدا بە ناوی «سیاسەتی ئایینی و ناسنامەی قەومی لە ناو کوردانی عەلەوی لە زێدی خۆیان و لە دیاسپۆرا»، باس لەوە دەکا کە هەر لە سەردەمی عوسمانییەکانەوە و تا دەیەی نەوەدی سەدەی بیستەم، لەبەر ئەو گوشارانەی کە لەسەر عەلەوییەکان بووە و هەڵاواردنیان، سیاسەتێکی شاردنەوەی بیروباوەڕەکانیان لە ناویاندا باو بووە. بەڵام بە هۆی گۆڕانکارییەکانی دوای جەنگی سارد و ئەو سیاسەتانەی کە لەسەر ئاستی جیهانیدا لە بواری ناسنامەدا ڕوویان داوە، عەلەوییەکان بەرەو دەرخستنی باوەڕی خۆیان هەنگاویان ناوە. جانرۆژ کە تیشکی خستووەتە سەر ئەم ئایینە لە ناو دیاسپۆرای عەلەوییەکان بەتایبەت لە ئاڵمان و بریتانیا، ئەو میکانیزمانە نیشان دەدا کە عەلەوییەکان لە غوربەت ئایینی خۆیان دەدۆزنەوە و سەر لەنوێ ڕاڤەی بۆ دەکەن.

> **مەسیحییەکان کە لە کوردستان زیاتر وەکوو فەلە پێناسەیان بۆ کراوە، یەکێک لە کۆنترین کۆمەڵگا مەسیحییەکان لە جیهاندان کە تاکوو ئەمڕۆ ماونەتەوە**

لە بەشی چوارەم کە بۆ تەریقەتەکانی سۆفیگەری و ئایینی شەبەک تەرخان کراوە، دیسانەوە سێ وتار هاتووە. تۆماس شمیدینگێر، لە وتارێکدا بە ناوی «کۆمەڵگەی هەققە: بزووتنەوەیەکی جیاباوەڕ بە ئاخێزگەیەکی سۆفیانەوە»، باس لە بزووتنەوەیەکی زۆر نوێ لە دەیەی شەست و حەفتا لە باشووری کوردستان دەکا کە لە دڵی سۆفیگەریی ئیسلامییەوە سەری هەڵداوە و هەر زوو پەیڕەوانی حەققە خۆیان لە بەستێنە ئیسلامییەکە جیا دەکەنەوە. ئەم وتارە بۆ یەکەم جار بە شێوازیکی سەربەخۆ توێژەرانی ڕۆژئاوایی بەم بزووتنەوەیە ئاشنا دەکا. هەرچەند لە زمانی کوردیدا لێکۆڵینەوەیەکی سەرنجراکێش بە ناوی ئاوردانەوەیەک لە بزووتنەوەی هەقە لە لایەن مستەفا عەسکەرییەوە لە ساڵی ۱۹۸۳بڵاو

کراوەتەوە. لە وتاری دووەمدا، تەریقەتی خاکسار لە کوردستان، شاهرۆخ رائی، باس لە لێکچوونەکانی تەریقەتێکی نویی سۆفیگەریی ئیسلامی لەگەڵ ئایینی ئێزدی و بەتایبەت ئایینی یارسان دەکا. بۆ نموونە لە تەریقەتی خاکسارییەدا باوەڕ بە کراس گۆڕین (تەناسوخ) پاش مردن هەیە و هەر وەکوو لە ئایینی یارساندا ئاماژەی پێ کراوە ئەم لەدایکبوونەوانە ١٠٠١ جارە (هەرچەند لە ئێزدیدا ژمارەکە ڕوون نییە). هەروەها لە خاکسارییەدا، وەکوو یارسان پێنج قۆناغی سەرسپاردن و جەوزشکاندن هەیە. لە وتاری کۆتاییی ئەم بەشەدا بە ناوی «کۆتایی جیاباوەڕی؟ شەبەک لە عێراقی پاش سەدام»، میشێل لیزێنبێرگ، باس لە ئایینی شەبەک دەکا کە هەم لە ناو کوردەکاندا دەبیندرێ و هەم لە ناو تورکمانەکانی باشووری کوردستان. لەسەر چۆنیەتیی ئایین یاکوو ناسنامەی شەبەکەکان مشتومڕ زۆرە. چونکە بەشێک لە شەبەکەکان خۆیان بە سوننی دەزانن و هەندێکیان خۆیان وەکوو شیعە پێناسە دەکەن. شەبەکەکان بە شێوازی عەشیرەیی پێناسە بۆ خۆیان دەکەن و دەکرێ ئاماژە بە ناوی هەندێک لە عەشیرەکان وەکوو باجەلان، حەریری و ڕۆژبەیانی و هتد. بکرێ. زمانی دایکی شەبەکەکان بە هەمان شێوەی کاکەییەکان بە گۆرانی وەسف دەکرێ. لیزێنبێرگ ئاماژە بەوە دەکا کە پاش گۆڕانکارییەکانی ساڵی ٢٠٠٣ و ڕووخانی ڕژێمی بەعس. زۆربەی شەبەکەکان هەڵگری ناسنامەیەکی ئایینین و پێداگری لەسەر ناسنامەی زمانی ـ قەومی خۆیان ناکەن.

هەر لە سەردەمی عوسمانییەکانەوە و تا دەیەی نەوەدی سەدەی بیستەم، لەبەر ئەو گوشارانەی کە لەسەر عەلەوییەکان بووە و هەڵاوارتنیان، سیاسەتێکی شاردنەوەی بیروباوەڕەکانیان لە ناویاندا باو بووە

بەشی پێنجەمی ئەم کتێبە بۆ ئایینی جوو تەرخان کراوە و لە دوو وتار پێکهاتووە. لە دوای ١٩٥٠ زۆرینەی جووەکانی کوردستان (لە ڕۆژهەڵات و باشوور) بۆ وڵاتی ئیسرائیل کۆچیان کردووە و ژمارەیەکی زۆر کەمیان لە کوردستان ماونەتەوە. هەر لەم ڕوانگەویەوە و لە وتاری «کۆمەڵگەکانی کوردەجووەکان»، بێرگت ئەمان باس لە بواری مێژوویی ژیانی جووەکان لە کوردستان دەکا و لە شێوازی ژیانی ئەوان دەکۆڵێتەوە کە چۆن لە گوند و شارەکانی کوردستان ژیاون بێ ئەوەی لە پێکهاتەیەکی عەشیرەییدا هەبن. یۆنا سەبەر لە وتارێکی سەرنجڕاکێشدا بە ناوی «ئەدەبیاتی کوردی ـ ئارامیی نوێ؛ جووەکانی کوردستان»، باس لەوە دەکا کە هەرچەند جووەکان خاوەنی کتێبی نووسراون، بەڵام کوردە جووەکان خاوەنی ئەدەبیاتیکی فۆلکی دەوڵەمەندن کە وەک کوردەکانی دیکە بە شێوازی زارەکی لە ناو خۆیاندا پاراستوویانە. بۆ جووەکان زمانی یەکەم ئارامیی نوێ بووە و کوردی وەک زمانی دووەم بەکار هاتووە و ئەدەبیاتی ئایینییەکانیان لە سەرچاوە عیبرییەکانەوە بۆ سەر زمانی ئارامیی نوێ تەرجەمە کراوەتەوە و لە هەمان کاتدا ئەو ئەدەبیاتەی کە پەیوەندیی بە ئایینەوە نەبووە، زۆرتر لە کوردییەوە سەرچاوەی گرتووە.

بەشی شەشەم و کۆتاییی کتێبەکە بۆ ئایینی مەسیحییەت تەرخان کراوە. مەسیحییەکان کە لە کوردستان زیاتر وەکوو فەلە پێناسەیان بۆ کراوە، یەکێک لە کۆنترین کۆمەڵگا مەسیحییەکان لە جیهاندان کە تاکوو ئەمڕۆ ماونەتەوە و لە ناویاندا پەیڕەوانی چەندین کڵێسەی مەسیحی دەبیندرێ کە ژمارەیان لە دە شێواز تێدەپەڕێت. لە

وتاری «کۆپیی کوردستان: مەسیحییەکانی دیاسپۆرا»، ئێریکا هونتەر باس لەوە دەکا کە پاش ساڵی ٢٠٠٣ و بە هۆی نائارامییەکانی عێراقەوە و هەروەها ئەو کەشە هێمنەی کە بۆ باوەڕدارە جۆراوجۆرەکان لە هەریمی کوردستان ڕەخسابوو، ڕێژەیەکی بەرچاو لە مەسیحییەکان لە بەغدا و موسڵەوە لە باشووری کوردستان نیشتەجێ بوون. هونتەر بەتایبەت گرنگیی بە شێوازی ژیانی مەسیحییەکان لە گەڕەکی عەنکاوەی هەولێر داوە کە هەندێک جار وەک ڤاتیکانی کوردستان دەناسێندرێ. لە وتاری دووەمدا،«کوردی دز: ستریۆتایپێک لە ناو مەسیحییە سریانییەکان»، بە ئاوڕدانەوە لە ژیانیان لەگەڵ کوردەکان، مارتین تەمکێ، بە هێنانەوەی چەند نموونەیەک لە کۆتایی سەدەی نوزدەیەم تاکوو کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی لە ناوچەی ورمێ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، باس لەوە دەکا کە سەرەڕای ئاماژەی هەندێک لە گەڕیدە ئەوروووپییەکان، لە ناو دەقە سریانییەکانیشدا باس لە کوردی دز کراوە. لە وتاری کۆتاییی ئەم بەشە و کتێبەکەشدا، «دەق، ئایین و کۆمەڵگا: وەرگێرانە نوێکانی ئەنجیل بە زمانی کوردی لە بەستێنی گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان لە کوردستان»، مارسین ڕزێپکا نیشانی دەدا کە هاوکات لەگەڵ گەشەی زمانی کوردی وەکوو زمانێکی ئایینی، چەندین جار ئێنجیل بۆ سەر زمانی کوردی تەرجەمە دەکرێتەوە. یەکێک لە یەکەم تەرجەمەکان بە کورمانجی و بە ئەلفوبێی ئەرمەنی کراوە و لە سەدەی نۆزدەیەمەوە چەندین وەرگێرانی ئێنجیل بۆ سەر زارە کوردییەکان دەبیندرێ. ڕزێپکا دەیەوێ ڕەگ و ڕیشە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی وەرگێڕانی ئێنجیل بۆ سەر زمانی کوردی نیشان بدا و ئەو پرۆسەیە دەستنیشان بکا کە چۆن وەرگێڕانەکان سەرەتا بە ئامانجێکی تەبشیری و بانگخوازانەوە بوون و بەرەبەرە بەرەو دەقێکی هەڵگری تایبەتمەندیی کولتووری ڕۆشتوون. هەروەها دەیەوێ بەم پرسیارانە وەڵام بداتەوە کە چ کەسانێک ئەم وەرگێڕانانە بەکار دەهێنن و کاردانەوەی کولتووری و ڕێکخراوەیی چییان هەیە و لە ناو کوردە موسڵمانەکاندا چۆن سەیر دەکرێ. هەر بۆ ئەم مەبەستە توێژەر بە کەڵک وەرگرتن لە ڕوانگەیەکی کۆمەڵناسانە بۆ وەرگێڕانی دەقیکی ئایینی، ئاماژە بە دوو وەرگێڕانی کورمانجی و یەک وەرگێڕانی سۆرانی لە دەقی پیرۆزی مەسیحییەکان دەکا.

> **کتێبی کەمینە ئایینییەکان لە کوردستان، دەبێ وەک دەستپێکێک بۆ تێگەیشتن لە مەودایەکی بەرفراوان و ئاڵۆز سەبارەت بە ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی ئایین لە کوردستان سەیر بکەین**

من بەدڵنیاییەوە دەتوانم بڵێم کە ئەم کتێبە تاکوو ئێستا لە جۆری خۆیدا بێ وێنەیە و ئۆمەرخاڵی توانیویەتی، بەشێوازێکی وردبینانە، نەتەنیا بۆ توێژەران و خوێندکارەکان سەرچاوەیەکی زانستی بەرهەم بێنێت، بەڵکوو کتێبەکە بۆ خوێنەرانی هۆگری بەدەستهێنانی زانیاری سەبارەت بە ئایین لە کوردستان زۆر سەرنجراکێش دەبێ. زۆربەی توێژەران لەم کتێبەدا توانیویانە بەپێی دەستڕاگەیشتن بە سەرچاوەی دەستی یەکەم و زاڵ بوون بە سەر ئەدەبیاتی توێژینەوەدا، بابەتی نوێ بە مژاری ئایین لە کوردستان زیاد بکەن. بابەتێکی گرنگی دیکە ئەوەیە، کۆی وتارەکان یارمەتیدەری پڕ کردنەوەی بۆشاییەکی مەزنی بواری لێکۆڵینەوەی کوردین، چونکە لەبەر هۆی زاڵ بوونی مژاری سیاسی، کەمتر ئاوڕ لەو بابەتانە دەدرێتەوە کە ئایین وەک بواری توێژینەوە هەڵدەبژێرن. لە کۆتاییدا و لە هەمووی گرنگتر بە لای منەوە،

یەکــەی توێژینەوەی کتێبەکە کوردســتانە. لە زۆربــەی بەرهەمە هاوشــێوەکان، بابەتی پەیوەندیدار بە مژاری ئایینی لە کوردســتان بە دوو شــێواز باســی لێ دەکرێ. یاکوو لەو کتێبانەدا کــە پەیوەندییان بە ئێران، تورکیا، عێراق، ئەرمەنستان و سوریاوە هەیە و بابەتی ئایینی لە کوردســتان وەک کەمینەیەک لەو وڵاتانە نیشــان دەدرێ و هەر بــەم گوێرەیە لە دووانەی لێکدانەبراوی زانســت/مەعریفەدا لە بەرژەوەندیــی کۆلۆنیالیزمی ئاکادێمیک و بە مەبەستی ســوڵتەی نەتەوەی سەردەست کەڵکی لێ وەردەگرێ. یاکوو لەو کتێبانەی کە ســەبارەت بە کورد و کوردستانن تەنیا وەک بەشیک بۆ خاڵی نەبوونی باسەکان و دیسانەوە لە چوارچێوەی پرســی کورد لە هەر کام لە پارچە داگیرکراوەکان باسی لێ دەکرێ. بەڵام لە دووتوێی ئەم کتێبەدا ڕاستەوخۆ وتارەکان لە چوارچێوەی کوردستاندا جێیان بۆ دەکرێتەوە و یەکەی توێژینەوە لە سەرەوەی پارچەکان، بە دروســتی کوردســتان لە مانــا بەرفراوانە کولتووری ـ سیاسییەکەیدا هەڵبژێردراوە.

کتێبی کەمینە ئایینییەکان لە کوردســتان، دەبــێ وەک دەســتپێکێک بــۆ تێگەیشــتن لە مەودایەکی بەرفراوان و ئاڵۆز سەبارەت بە ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانــی ئایین لە کوردســتان ســەیر بکەین. لــەم ڕوانگەیەوە هەندێک کەموکورتی بە کتێبەکەوە دیارە کە لە ڕاستیشــدا ڕەنگە نەکرێ لە چوارچێوەی ئەو دەســەڵاتە زانستییەی کە لە ئاکادێمیای پەیوەندیدار بە پرســی کوردستانەوە هەیە، بەئاســانی چارەســەری بۆ بدۆزرێتەوە و هیوادارم لە داوارۆژدا ببێتــە هۆی لێکۆڵینەوەی زیاتر و توێژەرانی زیاتر تاوتوێی ئەم مژارە بکەن. بۆ نموونە ڕوانگەیەکی گشتی سەبارەت بە ئایین لە کوردستان و ســازکردنی تیۆری بۆ ئەم مژارە لە کتێبەکەدا نابیندرێ. ئۆمەرخاڵی لە پێشەکیی کتێبەکەدا زیاتر باســی لە پێویســت بوونی ئەم کتێبە کردووە و وتارەکانی ناساندووە و خۆی لەو باسانەوە نەداوە کە خوێنەر بە دەرکێک لە مێژووی

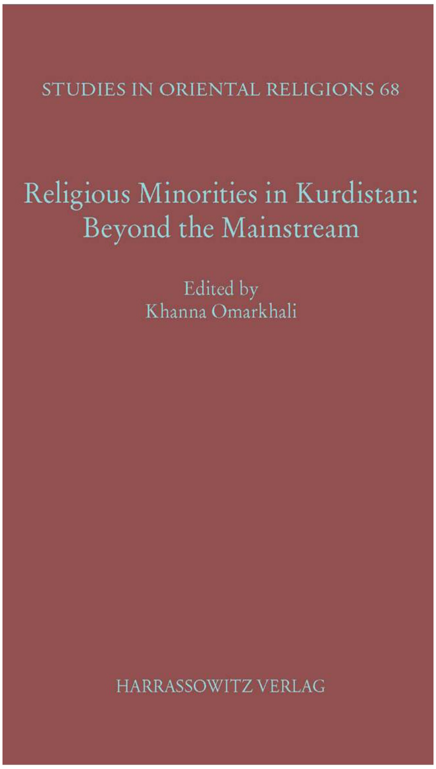

ئاییــن لە کوردســتان بگا و بتوانــێ کۆی وتارە لێکدابڕاوەکان پێکەوە گرێ بداتەوە. هەروەها جگە لە هەر دوو ئایینی ئێزدی و یارسان کە لە چەند دەیــەی ڕابردوودا توێژینــەوەی زۆریان لەبارەوە کــراوە، ئایینی عەلەوی و بەتایبەت شــەبەک و هەروەها ئیمکانەکانی پەیوەندیی مەعریفیی ئەم ئایینانــە پێکەوە و شــێوازی هەڵکردنیان لەگەڵ ئایینی ئیســلام کەمتر لەم کتێبــەدا ئاماژەیان پێ کراوە. دەکرێ لــەم ڕوانگەیەوە ئەم بەرهەمە ناوازەیــە پەرەی زیاتری لە ئاکادیمیا پێ بدرێ و لە کۆتاییدا گرنگە لەبیری نەکەین کە وەرگێڕانی کۆی وتارەکانی ئەم کتێبە بۆ سەر زمانی کوردی ئێجگار پێویستە.

*. KhanaOmarkhali (ed.) Religious Minorities in Kurdistan: Beyond the Mainstream (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014) pp. XXXVIII + 413. ISBN: 978-3-447-10125-7